

Şeyh Alî el-Bistâmî'nin (Musannifek) “Risâle Der Cevâbi Hasen/Kâfûr-i Hasen” Adlı Risâlesi Üzerine Bir İnceleme: Tercüme ve Değerlendirme

Ümit Karaver¹ , Mohammad Taghi Hosseini²

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ümit Karaver (Dr.), Tahtakale Emniyet Han Mescidi İmam-Hatibi, İstanbul, Türkiye
E-posta: umitkaraver@hotmail.com ORCID: 0000-0003-0908-8638

²Mohammad Taghi Hosseini (Doktorant), İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye
E-posta: mthuseyni@gmail.com ORCID: 0000-0003-2709-2315

Başvuru/Submitted: 19.01.2020 • **Revizyon Talebi/Revision Requested:** 16.02.2020 • **Son Revizyon/Last Revision Received:** 19.02.2020 •
Kabul/Accepted: 24.02.2020

Atıf/Citation: Karaver Ümit, & Hosseini Taghi Mohammad. Şeyh Ali El-Bistâmî'nin (Musannifek) “Risâle Der Cevâbi Hasen/Kâfûr-i Hasen” Adlı Risâlesi Üzerine Bir İnceleme: Tercüme ve Değerlendirme. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 10/1, (Mart 2020): 421-437.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2020.677177>

15. asır ulemasından Şeyh Alî el-Bistâmî Musannifek (ö. 875/1470),¹ Hicri 860'lı yılların başında Osmanlı hizmetine girmiş ve Sadrazam Mahmud Paşa (ö. 878/1474) ile yakın ilişkiler kurmuştur. Müellif, bir tür siyasetname niteliğinde olan *Tuhfe-i Mahmûdi/Tuhfetü'l-vüzerâ*² adlı eserini kaleme almış ve Mahmud Paşa'ya ithaf etmiştir. 12 Cemâziyelevvel 861/7 Nisan 1457 Perşembe günü, Edirne'de tamamlanan bu Farsça eser on babdan oluşmaktadır. Mezkur eserin sekizinci babının, altıncı faslının birinci aslında müellifin belirttiğine göre; 834/1430 senesinde Horasan'ın Bistâm kasabasında Hasen isimli bir zât, Musannifek'i bir tartışma meclisinde mağlup ettiği söylentisini yaymış, bunun üzerine Musannifek de olayın keyfiyetini

1 Musannifek'in hayatı ve eserleri ile ilgili detaylı bilgi için bk. Ümit Karaver, *Musannifek'e Nisbet Edilen 'Avâmîl-i Atîk' Şerhi (Tahkik ve Tahlil)* (İstanbul: Kitâbi, 2019), 51-98 ve ayrıca bk. Ümit Karaver, “Şeyh Ali el-Bistâmî'nin (Musannifek) Biyografisi ve Tefsir Alanındaki Çalışmaları”, *Osmanlı'da İlm-i Tefsir*, ed: M.Taha Boyalık, Harun Abacı, (İstanbul: İsar Yayınları, 2019), 69-109.

2 Eserin müellif hattı nüshası, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, no. 1342'de, muhtemelen Mahmud Paşa'ya arz edilen nüshası ise Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, no. 2855'tedir. Eser, 2004 yılında Mustafa Çiçekler tarafından Harvard Üniversitesi'nde neşredilmiştir. bk. Ali b. Meccüddîn eş-Şahrûdî Musannifek, *Tuhfetü'l-vüzerâ*, nşr. Mustafa Çiçekler, (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 70, Türkçe Kaynaklar LX, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2004).

içeren bir risâle yazmıştır. Musannifek risâlenin pek çok fayda ve nükteyi haiz olduğunu ve Horasan diyarında çokça rağbet gördüğünü belirtmiştir. Muhtemelen önemine binaen risâleyi bu aslın hemen girişine koymuştur. Musannifek'in konuyu zikrettiği pasaj şöyledir:

"Bu fakir-i hakir –Allah günahlarını affetsin iki dünyada da ayıplarımı örtün- [8]34 senesinde Horasan'da türbe-i mükaddese-i Bistâm'da –sakinlerine dua ve selam olsun- zamanın fazıllarından ve dönemin âlimlerinden Hasen namında bir zâtın bazı meclislerinde, bir tartışma meclisinde bu fakiri mübahasede yenilgiye uğrattığı söylenmesi doğrultusunda, olayın keyfiyetini ve açıklamalarını içeren, o diyarda yayılan, fazıllar tarafından rağbet gören, hıfz ve öğrenilmesine çalışılan risâlemi tam ve eksiksiz bir şekilde burada nakledeceğim. Zira bu risâle birçok nükte ve fayda içermektedir."³

Üç varaklık bu risâleyi bitirdikten sonra müellif ayrıca kendisinden, ailesinden, hocalarından, yolculuklarından ve eserlerinden de söz etmiştir.

Musannifek'in *Tuhfe-i Mahmûdi/Tuhfetü'l-vüzerâ* adlı eserinin Osmanlıca muhtasar tercümesi *Adâbu'l-Hukkâm* adıyla Şabânzâde Mehmed Efendi (ö. 1120/1708) tarafından yapılmış ve 1285/1868 yılında İstanbul'da basılmıştır.⁴ Şabânzâde'nin tercümesinin içerisinde Musannifek'in Hasen'e yazdığı bu risâle yer almamaktadır. Görebildiğimiz kadarıyla risâle üzerine herhangi bir bilimsel çalışma ve inceleme de bulunmamaktadır.

Müellif risâlesine özel bir ad vermemiştir. Bir cevap niteliğinde olması ve risâlenin içerisinde "Kâfûr-i hasen" şeklinde kinâyeli bir ifade kullanılmasından hareketle risâlenin ismi "*Risâle der cevâbi Hasen/Kâfûr-i hasen*" olarak tarafımızdan belirlenmiştir. Çalışmamızda pek çok fayda ve nükteyi hâiz olduğu söylenen bu risâlenin önce Farsça dizgisi, ardından bu dizgiden hareketle tercümesi yapılacaktır. Risâle bağlam, içerik ve yöntem açısından incelenecektir. Ayrıca müellifin bir tür siyasetname niteliğinde olan, Mahmud Paşa'ya sunduğu eserinin içerisinde neden bu risâleyi zikretme ihtiyacı duyduğu sorusunun cevabı bulunmaya çalışılacaktır.

1. Dizgi ve Tercüme Esasları

Yukarıda da zikrettiğimiz üzere risâle, *Tuhfet-i Mahmûdi/Tuhfetü'l-vüzerâ* adlı yazma eserin Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi, no. 1342'de bulunan müellif nüshasının 98^a-101^a; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, no. 2855'teki Mahmud Paşa'ya arz edilen nüshasının 114^a-118^a varakları arasında yer almaktadır.

3 Musannifek, Şeyh Ali b. Muhammed eş-Şâhrûdî el-Bistâmî, *Tuhfetü'l-vüzerâ* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, 1342), 97b-98a; Musannifek, *Tuhfetü'l-vüzerâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2855), 113b-114a:

و این فقیر حقیر - غفر الله ذنوبه و ستر فی الدارين عیوبه - در تاریخ سنهٔ اربع و ثلاثین در خراسان در تربت مقدسه بسطام - علی ساکنیها التحیه والسلام - در حق یکی از فضلاى زمان و علمای آن اوان که نام او حسن بود و در بعض مجالس لافى می‌زد و چنان می‌نمود که در فلان مجلس این فقیر حقیر را در مباحثه الزام کرده، رساله‌ای در آن باب این فقیر نوشته و همت و کیفیت حال خود را در آنجا بیان نموده و این رساله [در آن دیار انتشار یافته چنان که اکثر فضلاى آن دیار نوشته اند و حفظ کرده و یاد گرفته. این فقیر] این رساله را اول درینجا بران صورت و انشا بی‌اوردم و تمام آن را نقل کنم. زیرا که در ضمن آن فواید بسیار است.

4 Bk. Alaeddin Ali b. Muhammed b. Mes'ud el-Bistâmî Musannifek, *Tercüme-i Tuhfe-i Mahmûd-i Muhtesem*, trc. Şabânzâde Mehmed, (İstanbul: Hacı Salih Efendi Matbaası, Muharrem 1285/Mayıs 1868).

Öncelikle yazma eserin hem müellif nüshasından hem de Mahmud Paşa'ya arz edildiği tahmin edilen nüshasından hareketle Farsça dizgisi ardından bu dizgiden hareketle tercümesi yapılmaya çalışılacaktır.

İki nüsha karşılaştırılacak, nüsha farklarını dipnotlarda verilecektir. Topkapı nüshası «ت» harfi ile, Ayasofya nüshası «أ» harfi ile gösterilecek, her iki nüshanın varak numaraları metin içerisinde verilecektir.

Türkçe tercüme kısmında, ayetlerin mealleri, Arapça şiir ve ibarelerin tercümeleri gerekli görülen yerlerde metin içerisinde bazen de dipnotlarda arz edilecektir.

2. Risâlenin Farsça Metni

رساله در جواب "حسن"

«كافور حسن»

بسم الله الرحمن الرحيم

وحسبي من أنا عبده ولا شيء بعده

الحمد لله الذي كَبَّرَ العلم ومقداره، وصَغَّرَ الجهل وأقداره، والصلاة والسلام على محمد رسول الله وعبده وعلى آله وصحبه ومن تبعهم بإحسان من بعده.

اما بعد:

مراسم اهل خرد دوستدار و نیکوخواه کرم خری ز حسد دشمنی است گو می‌باش⁵

زیرا که مخفی و پوشیده نیست بر صاحبان فکرت و بر تیز خاظران صاحب فطنت که اسباب شرف و افتخار در جمیع قرون و اعصار بر مقتضای «شرف المرء بالعلم والأدب لا بالمال والنسب» منحصر است در علم و دانش، و مقتصر است بر سخن‌دانی و سخن‌رانی: [114-]

سخن به نزد سخن‌دان بزرگوار بود ز آسمان سخن آمد سخن نه خوار بود⁶

امام فخر الدین رازی که عالم مُجَدِّ و مُراضی است در تفسیر کبیر که جامع قلیل و کثیر و حاوی نقیر و قطمیر است درین آیت که ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾ [سورة البقرة: 30/2] آورده است که شریفترین چیزها علم است، اگر از علم شریفتر چیزی بودی، حضرت عزت - تعالت الأوه و تعاضمت نعماؤه - بدان چیز آدم را بر ملایکه ترجیح دادی و آن را سبب استحقاق خلافت ساختی.

و این فقیر حقیر شیخ علی بن مجدالدین الشاهرودی البسطامی - وفقه الله تعالی لمراضیه وجعل حاله فی المستقبل خیرا من ماضیه - [1: 98] از مطلع جوانی و منبع عیش و زندگانی و از مبادی روزگار شباب و طلایع ایام اکتساب که زمان صبی و متعهد روزگار هوس و هوا بود، او را بواعث علو همت و لواجج شرف و نهمت بر مقتضای:

له همم لا منتهی لکبارها وهمة الصغری أجل من الدهر⁷

مقتضای آمد بر آن که حبایل دون همتی و خستت به وسایل علو همت مبدل گرداند و این ابیات را شعاع خود داند:

5 ابیاتی که شاعر آن شناخته نشد، به احتمال بسیار از آن خود مصنفک باید باشد، چراکه مضامین این ابیات نیز در ارتباط مستقیم است با خود مصنفک.

6 دیوان شمس، غزل شماره 938

7 برخی شاعر این بیت را حسان بن ثابت، و برخی نیز بکر ابن النطاح گفته‌اند

گردن چرا نهیم جفای زمانه را
 دریا و کوه را گذرانیم و بگذریم
 تا با مراد بر سر گردن نهیم پای
 زیرا که قانع شدن به هر مویزی نه کار خردمنان است، و سر فرود آوردن به هر پیشیزی نه شیوه عاقلان:
 ولم أر فی عیوب الناس عیبا
 نقصان ز طالب است و گرنه علی الدوام
 و همیشه علم ﴿وَلَدُنَا مَزِيدٌ﴾ [سورة ق: 35/50] بر کاهل ﴿هَلْ مِنْ مَزِيدٍ﴾ [سورة ق: 30/50] منصوب و مرفوع
 داشته و خدمت خردمندان و اصحاب دانش و تاسی به سنن سُنن ایشان از فرایض و واجبات خود دانسته که بدان وسایل
 آفتاب صدق مقصود را بر فلک طلب لامع و طالع گرداند و دست قدرت بر ذروه مقاصد و مآرب خود زند و از حسیض
 گلخن رذایل به اوج گلشن فضایل خرامد و به علو همت به سطح محدب آسمان کمال و ذروه فلک فضل و افضال بر آید
 و از صف نعال ﴿أَنْ هُوَ لَاءَ قَوْمٍ مُّجْرَمُونَ﴾ [سورة الدخان: 22/44] به کنگره عرش است: 99 و «للمجالسة أقوام آخرون»
 ترقی و تصاعد نماید.

لقد شمّرت ذیلی طول عمري
 هو العلم الذي قد جَلَّ قدرا
 تا بر مقتضای:
 اندک اندک علم گیرد مرد از و گویا شود
 تا نبیند رنج و سختی کی شود مردی تمام
 سرمایه کمال تظنن به رموز و اشارات به دست طلب آمد و گنج معانی در مطرح نظر فکرت مشاهده افتاد تا سهمی
 کامل و حظی شامل به حصول موصول گشت.

ای بسا سعی‌ها که بنمودیم
 گوی علم از تمامت اقران
 چنانچه مصنفات باهره و مؤلفات زاهره در هر فنی با جزالت الفاظ و لطافت الحاظ اتفاق افتاد، چنانچه طنطنه
 تصنیف و دبدبه تألیف این فقیر در بلاد و امصار به مسامع اهل اعتبار و آذان اولی الابصار رسید، اگر پرتو تجلی در
 رسید، عجب نیست، زیرا که سختی راه وادی ایمن کشیده است تا غایتی که در بسیط خراسان و ماوراءالنهر و نواحی
 ترکستان و خوارزم و بلاد عراق عموماً و مصر جامع هراة خصوصاً: 116 که از میامن دولت خاقان جهان شاه رخ
 سلطان درین عصر و زمان مطلع سعادات و میرات و موضع مرادات و خیرات است و منبع فضلا و مجمع علما¹³ و
 مرتع هنرمندان است و هکذا منزل طوایفی است که اکنون این طوایف علی اختلاف طبقاتهم و تباین درجاتهم پادشاهان
 کشور فضل و خسروان اقلیم دانش اند: 99-100 جمله فضلا و تمامی علما انگشت حیرت به دهان عجز گرفتند و بر بدایع و
 غرایب این مصنفات دُرر تحسین می‌سفتند و از سر اهتزاز و ارتیاح هرچه تمامتر می‌گفتند:

آفرین باد که از نکته شیرین چنین
 بلی اهل علم بسیار و طالبان فضل بی شمارند فاما:
 گر رنگ دارد معصفر هرگز بود چون زعفران
 زرنیخ یا زر بهترست آخر بپرس از زرگران
 هرآینه آنها که عالمانند و آنها که دعوی کنند که از جمله ایشانند، همه به ظاهر و صورت انسانند و به هیئت و شکل

8 دولتشاه سمرقندی شاعر این ابیات را سلطان احمد جلایر (تنکرة الشعراء، ص 306)، شیخ بهایی نیز نظام گفته (کشکول، ج 3، ص 150)، و همچنین به خواجه یحیی کرمانی نیز نسبت داده شده است (نگارستان، ص 300)

9 بیتی از دیوان المثنی.

10 ابن سینا (پنج رساله، ج 1، ص 53)

11 این ابیات منسوب است به امام اعظم ابوحنیفه.

12 از اشعار ناصر خسرو قبادیانی. (لغتنامه دهخدا، 1363 هـ. ش، ج 1، ص 538)

13 ت: «منبع علما و مجمع فضلا»

یکسانند و جمله علاقه‌ای دارند و دستاری و تحصیل این علاقه و دستار به غایت آسان است، آری:

به سه گز فوطه و به نیم من پشم می‌توان شد به صوفیان مانند
سی و چل سال خون ببايد خورد تا بگویند مرد دانشمند

۱۱۶: پس اگر جمعی از طلاب این روزگار که «لا یتمیز اللیل من النهار ولا الفرس من الحمار» برین علاقه^{۱۴} و دستار اکتفا و اقتضار نمایند، چه توان کرد «وللناس فیما یعشقون مذاهب» و اگر این جمع را و یا غیر این جمع را چشم دل بسته باشد که نظر درین فقیر حقیر به اعتبار صورت نمایند و از راه معنی غافل باشند چه باک!

محمود غازی به دیدن ابو الحسن خرقانی آمد. چون مجلس قرار گرفت گفت: یا شیخ بایزید بسطامی چون کسی بود؟ شیخ فرمود که بایزید کسی بود که هر کس او را دیدی از عذاب آخرت برستی و به سعادت ابد^{۱۰۰} پیوستی. محمود گفت: بایزید بزرگتر بود یا محمد مصطفی - صلی الله علیه وسلم -؟ شیخ فرمود که محمد مصطفی - صلی الله علیه وسلم - گفت: پس ابو جهل او را دید و به سعادت ابد نیوست و از عذاب آخرت نرسد. شیخ در جواب فرمود که ابو جهل محمد مصطفی را - صلی الله علیه وسلم - ندید، محمد بن عبدالله را دید؛ چنانچه آیت کریمه ازین معنی خبر می دهد که (وَتَرَاهُمْ يَنْتَظِرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ) [سورة الاعراف: 198/7].

پس ازین مقدمات ظاهر و لایح شد که اصحاب نقصان اگر اصحاب کمال را بنا بر جهل خود قدحی کنند یا طعنی زنند، [و در حق ایشان زبان به چیزی گشایند که لایق نباشد]^{۱۵} این حالت هیچ سبب نقصان اهل کمال نشود:

گر شکست تو کند حاسد بد گوی منال^{۱۶}
دولت از جا نرود دانم و در هم نشود^{۱۱۷}||
سنگ بد گوهر اگر کوزه زرین شکند
قیمت سنگ نیفزاید و زر کم نشود^{۱۷}

پس اگر جمعی از اسافل ناس که اکنون خود را درین لباس جلوه می‌دهند و از الزام این فقیر حکایت می کنند یا کسر این فقیر می‌خواهند، هیچ عجب نیست، زیرا که (فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا) [سورة البقرة: 10/2]

جمعی به وجود ما اسیر مرضند
زینهار بنشنوی که صاحب غرضند
آیند به نزد تو سخنها گویند
ما جوهر خالصیم و ایشان عرضند

و اگر جمعی از اراذل و بعضی از اسافل که ذات ایشان عین قبح است و ذات قبح عین ایشان، خود را بر مقتضای بر عکس نهند^{۱۸} نام زنگی کافور حسن نام نهاده‌اند، آن را که محاسنش بود به ریش بنگر که مقابحش چه باشد و در شکست اهل فضل^{۱۹} و هنر^{۲۰} سعی می‌نمایند، عجب نیست. زیرا که اگر در^{۲۱} مقام شاگردی در آیند و سالها زانوته نمایند، آنچه در سبق ایشان گفته آید، از صد یکی را فهم نفرمایند: ^{۱۰۰}||

نیست اقلیم سخن را بهتر از من پادشا
مریم بکر معانی را منم روح القدس
شه طغان عقل را نایب منم نعم الوکیل
در ع حکمت پوشم و بی ترس گویم کالقتال
[عقد نظامان سحر از من ستاند واسطه
رشک نظم من خورد حسان ثابت را جگر
(وان کنتم فی ریب) [سورة البقرة: 23/2] من ذلك فأتوا بآية إن كنتم من الصادقين.^{۲۳}

در جهان ملک سخنرانی مسلم شد مرا
عالم ذکر معالی را منم فرمان روا^{۱۱۷}||
نو عروس فضل را صاحب منم نعم الفتی
خان فکرت سازم و بی بخل گویم الصلا
قلب ضربان شعر از من پذیرد کیمیا
دست نثر من زند سبحان و ایل را قفا^{۲۲}

14 ت: + «مجرد»

15 أ: -

16 أ: «کمال»

17 سعدي شیرازی، ابیاتی از غزل شماره 30.

18 ت: -

19 أ: «فیض»

20 ت: - «و هنر»

21 أ: -

22 أ: ندارد، دیوان خاقانی شیروانی، ص 17.

23 اقتباس من الآية: (فأتوا بآية إن كنتم من الصادقين) [سورة الشعراء: 154/26].

بلی او معذور است. زیرا که چون خواهد که خود را مشهور گرداند و در لسان اهل فضل مذکور سازد، هر آینه بر وی لازم باشد که خود را بدین فقیر نسبت دهد، ذره از خورشید و ظل از کوه نتوان کرد دور. نبینی که چون ذره خواهد که خود را به نظر مردم جلوه دهد، لا شک خود را به آفتاب بندد. زیرا که اگر در سایه باشد، نتوانش دیدن و در چشم هیچ کس در نیاید:

مقتدایان سخن را هستم اکنون مقتدا	من به اجماع افاضل در بساط ملک علم
ذوق نی شکر کجا یابد مذاق از بوریا	علم من علم است و علم دیگران هم علم لیک
جوهری داند بحد خویش هر یک را بها	جاهل از یاقوت مرجان باز شناسد ولی
مجلس فضل است و اینک بنده حاضر گویا ²⁴	گر کسی را اعتراضی هست بر دعوی من

و عجیتر آن که اعتبار کند امر موهوم و هیچ ناندیشد از امر معلوم، ا: 118¹¹⁸ الخویشتن ا: 101¹⁰¹ را هر که بر تیغ زبان من زند، خونش در گردن که دارد، قصد جان خویشتن. بلی پروانه گمان برد ﴿بُعْضُ الظَّنِّ إِثْمٌ﴾ [سورة الحجرات: 12/49] که چون خود را در معرض شمع دارد، سالم بماند. فاما نادان بی خبر باشد از آن حالت که چون متعرض شمع شود، آن شمع دمار از نهاد او بر آورد، این یقین است که در عرصه ملک شطرنج برتر از شاه یکی نیست به تمکین و وقار: دیده باشی که چو رخ بر طرف شاه نهد بنرقی بی هنری کم خطر بی مقدار وقت باشد که نظر بر سبب مصلحتی نزند شاهش و یک سو شود از راه گذار نه از آن عزم بود پایه بینق²⁵ را قدر نه از آن حزم بود منصب شاهی را عار آخری دست بر آرد اثر دولت شاه ز نهادش بسم اسب و پی پیل دمار²⁶ حق جل و علا دیده عیبجوی و زبان گزافگوی را از تنقیص بی دلیل و تبطیل بی سبیل کوتاه دارد و حاسد را دایما بر رشته ﴿حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ﴾ [سورة المسد: 5/111] بسته گرداند.

بریده باد زبان حسود مهمل گوی	که بعد ازین هنرم را به عیب نشمارد
هر آدمی که کمالی و مایه‌ای دارد	طبیعتش سوی نقصان خلق نگراید

زیاده ازین اطناب موجب ملالت خاطر اصحاب است. ﴿وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنْ اتَّبَعَ الْهُدٰی﴾ [سورة طه: 47/20].

24 . دیوان سلمان ساوجی، ص 40

25 أ: «بنرق»

26 . دیوان سلمان ساوجی، غزل شماره 46

3. Risâlenin Tercümesi

Risâle der cevâbi Hasen

(Kâfûr-i Hasen)

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla...

O'nun kulu olmak bana yeter, O'ndan başka bir şeye ihtiyaç yoktur.

İlmi ve değerini yücelten, cehaleti ve miktarını zelil eden Allah'a hamd olsun.

Rasulü ve kulu Muhammed'e ve O'nun âline ve ashabına, ondan sonra ihlasla onlara tabi olanlara salât ve selâm olsun.

Hamdele ve salveleden sonra:

Beni sevenler ve iyiliğimi isteyenler akıl ehlidir

Hasedden dolayı hürmet satın alırsan bu düşmanlıktır; öyle de kal!²⁷

Tüm dönemlerde ve çağlarda şeref ve onur sebeplerinin “*Kişinin şerefi, mal ve neseple değil, ilim ve edepidir;*”²⁸ sözü gereğince; ilim, hikmet, söz bilme ve hitabete münhasır olduğu^[114b] fikir, zekâ ve derin düşünce sahiplerine gizli ve kapalı değildir.

Söz, söz bilen nezdinde değerlidir

Semadan gelen söz değersiz olmaz²⁹

Gayretli ve zorluklara katlanan âlim İmâm Fahreddin-i Râzî iğneden ipliğe, az-çok her şeyi içeren *Tefsîr-i kebîr*'inde (وإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً)³⁰ âyetinin tefsirinde: en şerefli şey ilimdir, ilimden daha şerefli bir şey olsa idi Hazret-i İzzet –nimetleri çok ihsanları yüce olan- Âdem'i onunla meleklerle tercih eder ve onun vasıtasıyla hilâfete müstehak kılarıdı, demiştir.

Bu fakîr-i hakîr **Şeyh Ali b. Mecdiddîn eş-Şâhrûdî el-Bistâmî** –Allah onu kendi rızasına ulaştırırsın, onun gelecekteki halini geçmişinden daha hayırlı eylesin- gençlik ve zevk u sefa başlangıcından, heva ve heves çağı olan çocukluğundan beri yüce gayrete, şeref ve arzuya kavuşma isteği ile;

Büyük gayretler sonsuzdur

Küçük gayretler ise zamandan daha yücedir³¹

sözü gereğince alçak himmetliliğin ve rezilliğin sebeplerini, yüce gayretin vesilelerine çevirmeye yöneldi. Şu beyitleri kendi şiârı bildi:

27 Şiirin kaynağını bulamadık. Musannifek'e ait olabilir.

Metinde müellifin kullandığı Farsça şiirlerin ve Farsça metinlerinin emsalsiz bir tınısı bulunmaktadır, ne yazık ki Türkçe çeviride bu tınıyı yakalayamadığımızı itiraf etmemiz gerekiyor. Bu nedenle Farsça orijinal metnin okunmasını tavsiye ediyoruz.

28 Hz. Ali'ye nisbet edilen Arapça kelâm-ı kibâr:

«شرف المرء بالعلم والأدب، لا بالمال والنسب»

29 Bu şiir Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) *Divan-ı Şems*'inden alınmıştır.

30 “Rabbin meleklerle yeryüzünde halife yaratacağım dedi.” (Bakara 2/30)

31 Hassan b. Sabit'e (ö. 60/680) nisbet edilmiştir. Bir rivayete göre ise Bekr b. en-Nettah'a aittir. Arapça şiir:

له همم لا تنتهي لكبارها
وهمته الصغرى أجل من الدهر

Zamanın cefasına neden boyun eğelim
Her bir sıradan işe neden razı olalım ^[115a]
Derya ve denizleri gelip geçeriz
Kuru ve yaş her şeyi Simurg gibi kanatlarımızın altına alırız.
Ya murad ile feleğin başına ayak basarız
Ya da mertçe gayretimiz yolunda başımızı veririz.³²

Zira her bir kuru üzümüne kani olmak zekâ sahiplerinin işi değildir. Ve her bir değersizin önünde eğilmek akıllıların yolu değildir.

İnsanların hiç birinde görmedim
Kemâle güç yetirenin eksikliği gibi bir ayıbı³³
Kusur taliplerdendir daima
Saâdetin feyzi herkese eşittir.³⁴

O daima (هُلَّ مِنْ مَزِيدٍ) ³⁵ bayrağını, (وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ) ³⁶ üzerine kurdu ve yüceltti. Akıl erbabı ve ilim ashabına hizmet etmeyi sünnete dayanarak kendine farz ve vaciplerden bildi. Ta ki maksudun sıdk güneşi talebin feleğini aydınlatarak kudret elini arzuların ve taleplerin zirvesine uzatsın. Rezillik çamurlarının alçaklığından fazilet gülşenin zirvesine yükseltsin ve yüce gayret sayesinde kemal semasının kubbesine ve fazl u fazilet feleğinin zirvesine çıkartsın, ³⁷ (أَنَّ هُوَ لَأَقْوَمُ مُجْرُمُونَ) alçak eşliğinden, ³⁸ «المجالسة أقوام آخرون» arşına yükseltsin ve terakki eylesin.

Ömrüm boyunca çok çalıştım
İftiharımı tamamlayacak olan şeye hizmet için ^[115b]
O kadri yüce olan ilimdir
Onun kadri sayesinde benim zikrim ve kadrım yüce oldu.³⁹

Ta ki:

İnsan yavaş yavaş ilim tahsil ederse nâtik olur
Damla damla toplanır derya olur
Eziyet ve zorluk görmedikçe nasıl insan-ı kâmil olur?
Rüzgârla yağmur olmasa gül nasıl koku verir?⁴⁰

32 Bu beyitler kaynaklarda Nizam, Sultan Ahmed Celayir, Hâce Yahya Kirmani'ye nisbet edilmiştir.

33 Mütenebbi'ye (ö. 354/ 965) nisbet edilen Arapça şiir:

ولم أر في عيوب الناس عيبا
كنقص القادرين على الكمال

34 İbn Sina'ya (ö. 428/1037) nisbet edilen bir şiir.

35 "Katımızda daha fazlası var." (Kaf 50/35)

36 "Daha var mı?" (Kaf 50/30)

37 "Onlar günahkâr bir kavimdir" (Duhan 44/22).

38 "Karşılıklı oturmak için başka topluluklar vardır."

39 İmam Azam Ebu Hanife'ye (ö. 150/767) nisbet edilen Arapça şiir:

لخدمة ما به إتمام فخري
فجل لقدره قدرتي ونذكري

لقد شمّرت ذيلي طول عمري
هو العلم الذي قد جل قدره

40 Nâsır-ı Hüsrev'e (ö. 465/1073'ten sonra) ait şiir.

sözü gereğince kâmil anlayış sermayesi işaretler ve rumuzlar ile mana hazineleri aklın müşahedesi için onun önüne serildi. Böylece kapsamlı bir hisse ve mükemmel bir pay hâsıl oldu.

Ne çok çabalar gösterdik
Talep için karaları ve denizleri kat ettik
Çevremizdekilerden ilim küresini
Himmet çevganıyla kaçırdık.⁴¹

Her bir konuda fasih lafızlar ile latif kelimeler parlak tasnif ve seçkin telifler gerçekleşince bu fakirin tasniflerinin tantanası, teliflerinin debdebesi şehirlerin ve ülkelerin itibar ehli ve basiret sahiplerinin kulaklarına ulaştı. Tecelli ışığı gelirse şaşılacak bir şey yok. Zira Eymen vadisinin zor yollarını katettik. Bu öyle bir mertebe ki umumen Horasan bölgesi, Maveraünnehir, Türkistan semtleri, Harezm ve Irak ülkesi ve özellikle ^[116a] Hakan-ı Cihan Şahruh Sultan Devletinin bereketi sayesinde bu asır ve zamanda saâdet ve iyiliklerin doğuş yeri ve muradların ve hayırların menzili, fazılların kaynağı ve ulemanın toplandığı yer ve sanatçıların bostanı olan Herat'ta ve hakeza tabakalarının muhtelif ve mertebelerinin farklı olmasına rağmen her birisi fazilet ülkesinin padişahı ve ilim ikliminin hüsvi niteliğinde olan toplulukların konakladığı bu şehirdeki tüm fudala ve ulema hayret parmağını çaresiz ağızla ısırarak bu yazılmış eserlerin yeniliklerine ve ilginçliklerine övgü incilerini dizdiler. Büyük bir coşku ve mutlulukla dediler ki:

Böyle bir tatlı nükteye aferinler olsun
Ki papağanı kendi tatlılığı utandırmış⁴²

Evet, ilim ehli ve fazilet talibleri sayısızdır; Ancak:

Gerçi usfurla boyanmış her şeyin rengi var ama safran olur mu?
Kükürt mü altın mı daha iyi diye soracaksan bunu kuyumcudan sor⁴³

Sonuçta âlimler ve ilim ehli olduğunu iddia edenler hepsi zahir ve suret açısından insandırlar; heyet ve şekil itibariyle eşittirler. Hepsinde de sarık ve cübbe vardır. Bu sarık ve cübbeyi elde etmek gayet kolaydır.

Üç gez⁴⁴ cübbe ile yarım men⁴⁵ yünle sufiler gibi olursun
Otuz-kırk yıl kan kusacaksın, ilim adamı denmek için⁴⁶ ^[116b]

Eğer bu dönemin geceyi gündüzden, atı merkepten ayıramayan bazı talebeleri sırf sarık ve cübbeyle iktifa edip, onunla yetinirlerse ne denilebilir ki: “İnsanların tutkunu olduğu konularda görüşleri vardır”⁴⁷

41 Kaynağını bulamadığımız bu şiir Musannifek'e ait olabilir.

42 Şiir Musannifek'e ait olabilir.

43 Şiir Musannifek'e ait olabilir.

44 Gez: bir ölçü birimi, endaze, arşın. bk. İlhan Ayverdi, “Gez”, *Kubbealtı Lügatı Asırlar Boyu Târihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, redaksiyon: Prof. Dr.Ahmet Topaloğlu (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006), 1/1044.

45 Men: Bir ağırlık ölçüsü, batman. bk. Ayverdi, “Men”, 2/1998.

46 Şiir Musannifek'e ait olabilir.

47 Arapça ibare:

«وَلِلنَّاسِ فِيمَا يُعِشُّونَ مَذَاهِبٌ»

Eğer bu topluluktan ve bunların dışındakilere gönül gözünü kapatıp, bu fakir-i hakire manadan gafil olup suret itibariyle nazar ederlerse ne gam ne endişe!

Mahmud Gâzî, Ebu'l-Hasan Harakânî'nin ziyaretine gitti. Meclis sonunda "Ey Şeyh Bâyezid-i Bistâmî nasıl biriydi" diye sordu. Şeyh buyurdu ki: "O'nu gören bir kimse âhîret azabından kurtulup ebedi saâdete kavuşurdu." Mahmud: "Bâyezid mi daha büyük yoksa Muhammed Mustafa –Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun- mı?" diye sordu. Şeyh: "Muhammed Mustafa –Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun-" diye cevap verdi. Mahmud: "Ama Ebu Cehil O'nu görmüş; ancak ebedi saâdete kavuşamamış ve âhîret azabından da kurtulamamıştır." deyince, Şeyh cevap olarak: "Ebu Cehil, Muhammed Mustafa'yı –Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun- görmedi, Muhammed bin Abdullah'ı gördü. Öyle ki şu âyet-i kerime bu manadan haber veriyor:

{وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ}

"Onlar sana bakıyorlar ama görmüyorlar."⁴⁸

Bu mukaddimelerden sonra aşîkar ve görünür oldu ki ashab-ı noksan eğer kendi cehaletleri üzerine ashab-ı kemali zemmeder ve onlar hakkında layık olmayan sözleri dile getirirse bu durum asla ehl-i kemalin noksanlığına ve kusuruna sebep olmaz.

Eğer kıskanç birisi senin kırılmanı dileyip kötülük ederse şikâyet etme
Devletin alt üst olup zail olmaz ^[17a]
Değersiz bir taş, altın bir çömleği kırarsa, taşın değeri artmaz
Altının değeri de azalmaz.⁴⁹

Bu kisvede kendisini gösteren bazı sefil insanlar bu fakirin çaresizlik acemiliğinden bahsedip, bu fakirin kırılmasını isterlerse hiç şaşırma gerek yok! zira:

{فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا}

"Onların kalplerinden hastalık vardır. Allah onların hastalığını ziyadeleştirdi."⁵⁰

Bir grup bizim varlığımızdan hastalığa esir olmuş
Biz halis cevheriz onlar araz
Yanına gelip sözler söyleyecekler
Zinhar duyma, zira onlar garazlılar.⁵¹

Zatlarının çirkin olduğu, çirkinliğin de tam onların zatını temsil ettiği bazı reziller ve bir grup sefiller, terslik muktezasınca zencilik namı yerine "hoş kâfûr⁵²/kâfûr-i Hasen"⁵³ diye kendilerini göstermişler. Yüz güzelliklerine sahip olanların kabahatlerini sakallarından öğren.⁵⁴

48 Arâf 7/198.

49 Sa'dî-i Şîrâzî'ye (ö. 691/1292) ait şiir.

50 Bakara 2/10.

51 Şiir Musannifek'e ait olabilir.

52 İtirlî, hoş kokulu bir madde. bk. Ayverdi, "Kâfûr", 2/1513.

53 Müellif reddiye yazdığı Hasen'e göndermede bulunmuştur.

54 Yüz güzellikleri «محاسن» kelimesinin çevirisidir. «محاسن» kelimesi iyilik ve güzelliklerin çoğulu olarak ayrıca Farsça'da istiare olarak sakal-bıyık manasına gelir. Dolayısıyla Musannifek burada ulûm-i zahir ile meşgul olan din adamlarının sakallarının uzunluğuna gönderme yapmıştır.

Sakallıların kabahatlarının ne olduğunu sakallarına bakarak gör. Nasıl da fazilet ve hüner ehlinin kırılması için çabalyorlar. Şaşılacak bir şey yok. Zira eğer talebelik makamına gelirlerse ve yıllarca diz çökerlerse onlara söylenenin yüzde birini bile anlamazlar.

Kelâm ikliminin benden daha iyi bir padişahı yoktur
 Cihanda hitâbet mülkü bana teslim edildi
 Bâkire Meryem manalarının ruhu'l-kudsü benim
 Yüce hitâbet âleminin emiri benim
 Aklın şah doğanı nâibi benim, ne güzel vekil
 Yeni fazilet gelininin sahibi benim, ne güzel gelin
 Hikmet zırhını giyer korkusuzca meydan okurum savaşmak için
 Fikir sofrasını açar cömertçe, “buyurun!” derim
 Sihir dizenler ipini benden alırlar
 Şiir söyleyenlerin kalbi benden kimya olur
 Hassân-ı Sâbit benim nazmıma gıpta eder
 Benim nesrim Sahbân-ı Vâil’i elinin tersiyle iter.⁵⁵
 Eğer bunda bir şüpheniz varsa, sadıklardan iseniz bir delil getirin.⁵⁶

Evet, O mazurdur. Zira şöhrete kavuşmak ve ehl-i fazlın dilinde isminin zikredilmesi için herhalükarda kendisini bu fakire nisbet etmesi gerekiyordu. Güneşten zerreyi ve dağdan gölgeyi uzaklaştırmak mümkün değildir. Görmüyor musun ki, zerre kendini halka göstermek için mecburen güneşe ilişir. Zira eğer gölgede kalırsa görünmez ve hiç kimsenin gözüne giremez.

İlim mülkünde fazılların ittifakı ile
 Söz önderlerinin önderiyim
 Benim ilimimde ilimdir, diğerlerinin ilmi de
 Damak, şeker kamışından aldığı zevki hangi kamıştan alır?
 Câhil, yakut ile mercanı birbirinden ayırt edemez ancak
 Kuyumcu kendince bu ikisinin kıymetini bilir
 Benim iddiama bir kimsenin itirazı varsa
 Fazilet meclisi açık ben de hazırım buyursun gelsin.⁵⁷

Şaşırtıcı olan şu ki hayali bir meseleye itibar etmiş ve bilinen bir durumu ^[118a] hiç düşünmemiştir. Her kim ki kendisini benim dil kılıcıma vurursa vebali boynudur. Her kim ki kendisini kınamıyorsa günahı onadır. ﴿بَعْضَ الظَّنِّ إِنَّهُ﴾ “zannın bazıları günahı”⁵⁸ fehvasınca kelebek zanneder ki kendisini muma gösterirse sağlam kalır. Ancak cahil habersizdir ki eğer kendini muma yaklaştırırsa mum onu yakar. Kuşkusuz satranç sahasında temkin ve vakar açısından şahtan üstün bir şey yoktur:

Görmüşsündür (satrançta) kale şaha doğru gittiğinde
 Piyâde, hünersiz, tehlikesiz, değersiz

55 Şiir Hâkânî-i Şirvânî’ye (ö. 595/1196) aittir.

56 Müellif, Bakara sûresi 23. âyetine gönderme yapmıştır.

57 Şiir Selmân-ı Sâvecî’ye (ö. 778/1376) aittir.

58 Hucurat 49/12.

Bazen maslahat gereği
Şah onu vurmuyarak başka bir yöne gider
Bu şahın hareketinden o piyâdenin değeri yücelmez
Bu hezimetten şahlık makamına bir utanç da gelmez
Sonuçta şahın devleti tedbiriyle
Atın toynağı ve filin ayağı ile canını alırlar.⁵⁹

Hak -Celle ve alâ- ayıp arayanların gözlerini ve zemmedicilerin dillerini, delilsizce nakıs kılmak ve usulsüzce boşa çıkarmaktan arındırsın ve hased edeni daima (حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ)⁶⁰ ipliyle bağlasın.

Boş konuşan hasetçinin dili kesilsin
Ki bundan sonra benim hünerime ayıp etmesin
Kemâl ve cevhere sahip olan her insan
Tabiatı halkın kusurlarına meyletmez.⁶¹

Artık bundan daha fazla uzatmak dostların hatırını incitir. "Selâm doğru yola tabi olanlara..."⁶²

4. Risâlenin Yazıldığı Tarihi Bağlam

Yaşadığı dönemin ümerası ile yakın temasları olan Musannifek, 839/1435 senesinde Sultan Şâhrûh ile birlikte Karabağ-Tebriz seferine çıkmış ve sultanın sır katipliğini yapmıştır.⁶³ Daha sonra Karamanoğlu İbrahim'e niyabet görevi ifa etmiştir. Ardından da Mahmud Paşa'nın ve Sultan Fatih'in hizmetinde bulunmuş ve 867/1463 senesinde Bosna seferine katılmıştır.⁶⁴ Ümeranın yanı sıra ulemanın ve fudalanın da övgülerine mazhar olduğunu dile getiren Musannifek, hem Horasan diyarında hem de Anadolu'da yer edinmeye çalışmıştır. Hiç şüphesiz bu yer edinme çabaları hiç de kolay olmamıştır. Kullandığı üsluptan hareketle sert ve keskin bir mizaca sahip olduğunu tahmin ettiğimiz müellif, eserlerinde bazen isim vererek bazen isim vermeden, pek çok kişi, grup, zümre ve fırkayı eleştirmiştir. Örneğin: muhtemelen 840'larda kaleme aldığı *Şerhu'l-Hidâye* adlı eserinin müellif nüshasında Musannifek, bir âlimde olması gereken vasıfları zikrederken iki zümreyle (Türkler ve Kürtler) ilgili *Eclâfu'l-etrâk* /أجلاف الأتراك ve *Hamkâ'l-ekrâd* /حَمَفَى الأكراد tamlamalarında "ayaktakımı", "ahmak" gibi küçültücü ifadeler

59 Şiir Selmân-ı Sâvecî'ye aittir.

60 Tebbet 111/5.

61 Kaynağını tespit edemediğimiz bu şiir Musannifek'e ait olabilir.

62 Tâhâ 20/47.

63 Musannifek, *Hallu'r-rumûz* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 2611), 145b-146a:

... في قراياغ تبريز في سنة تسع وثلاثين وثمانمائة حين كنت ملازماً بمجلس السلطان الأعظم شاه رخ سلطان -انار الله برهانه واليسه بفضله عفوہ وغفرانه- وكنت إذن واحداً من أصحاب مجلسه العالي ليلا ونهاراً، ومحزماً له في جميع أمورہ سزا وجهاراً...

64 Ahmed Aşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osman*'dan Aşıkpaşazâde Tarihi, (İstanbul: Matbaa-i Âmiri, 1332), 166.

kullanmıştır.⁶⁵ Musannifek, 857/1453 senesinde yazdığı *el-Keşşâf* şerhinde, tefsirin tanımı meselesinde isim vermeden, “Mısır diyarında maharetiyle meşhur olanlardan bazıı” diye nitelediği Ekmelüddin el-Bâbertî (ö. 784/1384) ve “mahareti ve ilimlerdeki ustalığı ile meşhur” diye bahsettiği Molla Fenârî’nin (ö. 834/1431) şahsında tüm Mısır ve Rum ulemasını sert bir şekilde eleştirmiştir.⁶⁶ 866/1462 senesinde yazdığı *Hallu’r-rumûz* adlı eserinde müellif, İbn Sînâ’yı (ö. 428/1037) mantık ve felsefe ilimlerini ihtiva eden eserine *eş-Şifâ* ismini vermesinden dolayı eleştirmiş, bu ismin ancak Allah’ın ve Rasûlullah’ın kelâmına layık olacağını söylemiş, ayrıca İbn Sînâ’yı hırsızlıkla itham etmiştir.⁶⁷ Aynı eserde Musannifek, felsefe ile uğraşanların Allah ve Rasulullah düşmanı olduklarını “ulemâ”dan sayılamayacaklarını söylemiş ve bu konuda Sultanı uyarmıştır.⁶⁸

Görüldüğü üzere sert ve keskin bir dili, polemik ve tartışmalara girmekten çekinmeyen bir yapısı olan müellifin muarızları tarafından da eleştirildiğini tahmin etmek güç değildir. Musannifek, çağdaşlarından kendisini eleştiren kimselerin oklarına maruz kaldığını pek çok eserinde zikretmiştir. Yaşadığı dönemde, ilmi ile âmil, derin bilgisi ve feraseti olan taifenin büyük çoğunluğunun inkıza uğradığını onlardan geriye sadece çok az bir iz kaldığını, nâdânın ve cahillerin çoğaldığını bundan dolayı son derece üzüldüğünü, daraldığını söylemiştir. Bir tür fetret dönemi diye adlandırdığı bu zor devirde; kendisi konuştuğunda dinleyecek, konuştuğunda dinlenecek bir kimsenin olmadığını ifade etmiştir. Tam böyle bir dönemde

65 Musannifek, *Şerhu’l-Hidâye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 1966), 18b:

وهنا معنى آخر وهو أن يكون هذا الكلام إشارة إلى أن العالم يجب أن يكون عالي الهمة وتكون نيته وقصد أن تشرق الدنيا بأسرها بعلمه كالشمس، لا أن يكون نفعه مخصوصا بقوم مخصوص كالمصباح، وأما وجه الإشارة في الثاني فهو أن معناه أنه يجب أن يكون العالم: طالبا لرضوان الله، قاطعا لتفاته عما سوى الله، معرضا عن الجاه والمال، فإذا كان كذلك لم يكن له نظير في العصر، إذ الموصوف بهذه الصفة كالكبريت الأحمر -إن وجد في العصر فلا يوجد إلا واحد-، أما إذا كان طالبا للجاه والمال فإن لم يجد، خسر الدنيا والآخرة وإن وجد فأمثاله كثير، إذ قد يوجد في أجلاف الأتراك وحمقى الأكراد من يزيد جاهه وماله على جاهه وماله بمراتب كثيرة، بل يكون في العبيد والسودان، بل في اليهود والنصارى من هو أعلى من ذلك. فإن كنت عاقلا فاستفتت نفسك أيّ الفريقين أفضل وأشرف وأعلى، (وما أوتيتم من شيء فمتاع الحياة الدنيا وزينتها وما عند الله خير وأبقى أفلا تفتنون؟) [سورة القصص: 60/28].

Ayrıca bk. Musannifek, *Hallu’r-rumuz* (Fatih, 2611), 151a:

«... شركاءها خبيسة دنيّة إذ ما من لذة من اللذات الجسمانية إلا ولها شركاء خبيسة من اليهود والنصارى والجهال والأتراك والأجلاف والعبيد والأراذل والبهائم بخلاف اللذات الباقية، فإن شركاءها الأنبياء والعلماء والأولياء لا غير...».

66 Musannifek, *Hâşiye ale’l-Keşşâf* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 326), 21b-22b:

«انظروا معاشر الأذكياء اعتراض هؤلاء الفضلاء ثم انظروا في مهارة علماء مصر والروم وتفكروا في تصرفاتهم في العلوم.»

Ayrıca geniş bilgi için bk. M. Taha Boyalıklı, “*el-Keşşâf* Şerh-Hâşiye Geleneğinde Tefsir İlminin Mahiyeti Tartışması”, *Nazarîyatı İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırma Dergisi* 4/1 (Ekim 2017): 108-111.

67 Musannifek, *Hallu’r-rumûz* (Fatih, 2611), 28a-b:

ومن الأسامي المسروقة لفظ «الشفاء» سرقة ابن سينا وجعله اسما لكتابه المشتمل على المنطق وعلوم الفلاسفة. والحقيق بهذا الاسم إنما هو كلام الله تعالى وكلام رسول الله صلى الله عليه وسلم. قال الله تعالى: (وننزل من القرآن ما هو شفاء ورحمة للمؤمنين) [سورة الإسراء: 82/17].

68 Musannifek, *Hallu’r-rumûz* (Fatih, 2611), 34b-35a:

أما المشتغلون بعلوم الفلاسفة، والساعون في ترويجها فيؤلا قرناء لا علماء ولهذا ذكر في الفتاوى أن من أوصى بثلاث ماله لعلماء البلد، ثم مات فلا يجوز إعطاؤها للمشتغلين بالكلام، وللمشتغلين بعلوم الفلاسفة، لأنهم ليسوا بعلماء، واسم «العلماء» لا يتناولهم أصلا، ومثل هؤلاء كمثل قوم ينتسبون إلى سلطان ويشغلون بخدمته صورة، ولكنهم يشتغلون بخدمة أعداء السلطان أيضا، ويشغلون بامدادهم، ويسعون في ترويجهم وتأييدهم وتقويتهم، وهم مخالفون لدولة السلطان. فانظر إلى هؤلاء إن علم السلطان حالهم، هل يعفو عنهم؟ هل يتركهم ويُمهمهم؟ فالحقول السليمة كلها قاضية بأن السلطان لا يعفو ذلك أصلا، بل هؤلاء مغضوبون بالغضب السلطاني، ومقهورون بغيره، وهالكون بسطوته وبطشه، قال الله تعالى: (إنّ الله لا يغفر أن يُشرك به ويُغفر ما دُونَ ذلك) [سورة النساء: 48/4]. والفلاسفة كلهم أعداء الله لأنهم رسول الله لأنهم خرجوا عن طريقته وأخذوا طريقة أخرى مخالفة لها، وتمسكوا في ذلك بعقولهم العمياء وطلانتهم البتراء.

Sultan Fatih'in yardımına yetiştiğini de sözlerine eklemiştir.⁶⁹ Benzer ifadeleri Mahmud Paşa içinde kullanmıştır.⁷⁰

Muhtemelen kendini yalnız hisseden, girdiği tartışma ve polemiklerden yorulmuş olan Musannifek bu yorgunluğunu; kötü niyetli kimselerin eziyet ve şiddetinden rahatsızlığını, Edirne'de 862/1468 senesinde Sultan Fatih'e yazdığı Fâtîha süresi tefsirinin mukaddimesinde şöyle dile getirmiştir: "*Karanlık deryasından birbirinden beter kötü niyetli mütearız fikirler bu fakire ulaşıyordu. Onu hayret uçurumuna sürüklüyor ve tereddüt kuyusuna atıyordu. Tutucu ve ağır elleriyle onun azim ve gayret pazusunu tutarak ne bir adım ileri ne de bir adım geri gitmesine izin veriyorlardı. Türlü türlü eziyetler ve çeşitli şiddet ve meşakkatlerle onun zihnini meşgul ediyorlardı.*"⁷¹

Saray çevresindeki yoğun eleştiri ve rekabet ortamı, Musannifek'in polemiklere girmekten çekinmeyen yapısı ve sert dili dikkate alındığında, Müellifin 57 yaşında iken Mahmud Paşa'ya ithafen yazdığı *Tuhfe-i Mahmûdi/Tuhfetü'l-vüzerâ*'nın içerisinde bu risâleye yer vermesindeki amacı kendisini eleştirenlere ve eleştirecek olanlara bir tür gözdağı olabilir. Zira risâlesinde: "*Her kim ki kendisini benim dil kılıcına vurursa vebali boynunadır. Her kim ki kendisini kinamiyorsa günahı onadır. 'Zannın bazısı günahtır'*"⁷² *fehvasınca kelebek zanneder ki kendisini muma gösterirse sağlam kalır. Ancak cahil habersizdir ki eğer kendini muma yaklaştırırsa mum onu yakar.*" ifadelerini kullanan Musannifek muarızlarına meydan okuyor gibi görünmektedir.

Taşköprüzâde'nin *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye* adlı eserinde kaynağını belirtmeden aktardığı bir rivâyete göre: Hasen Çelebî el-Fenârî (ö. 891/1486) Mahmud Paşa'nın da olduğu bir mecliste Musannifek'in eserlerinden söz etmiş, pek çok konuda kendisine katılmadığını ve kendisine reddiye yazdığını buna rağmen mevki açısından onun kendisinden üstün tutulduğu yönünde bir şikâyete

69 Musannifek, *Hallu'r-rumûz* (Fatih, 2611), 3b-4a; ayrıca bk. Musannifek, *Hâşiyeye ale'l-Mutavvel* (Konya: Yazma Eserler Kütüphanesi, Yusuf Ağa, 5531), 3b:

... إذ نحن في زمان أضحى أعلام العلم فيه معلمة بالانتكاس، وأطلال مغانيه منبئة عن الاندرا، سطعت أغصان الجهل فيه زاهرة ناضرة، ورايات دولته متلائمة متعالية...

70 Musannifek, *Tuhfetü'l-vüzerâ* (Ayasofya, 2855), 5b-6a:

... أن آدم رياست، نوح سياست، عاقبت محمود، أن كه دولت با اوست تا بود و هست و خواجه بود، المنصور على الأعداء، المؤيد من السماء جلال الدنيا والدين معين الإسلام، ومغيث المسلمين محمود باشا - جد الله تعالى على العالمين ظلال جلاله، وقرن بالخلود والدوام أطناب دولته وإقباله - بر مقتضای (وأحسن كما أحسن الله إليك) [سورة القصص: ۷۷/۲۸]، طريقة شفقت واهتمام در مهمات برابا و رعایت رعایا عموما مسلوک داشته و می‌دارد، و حمایت علما و رعایت فضلا خصوصا ...

71 Musannifek, Şeyh Ali b. Muhammed b. Mes'ud eş-Şâhrûdî el-Bistâmî, el-Muhammediye fi't-tefsiri fi tefsiri'l-Fâtîha (Kitâbü's-Şifâ) (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 260), 5a-b.

72 Hucurat 49/12.

bulunmuştur.⁷³ *el-Keşşâf* şerhinde Molla Fenârî'yi eleştiren Musannifek'in daha sonra Fenârî'nin torunu Hasen Çelebi el-Fenârî tarafından eleştirilmesi, çekişme ve eleştiri ortamının sürekli devam ettiğini göstermekte, ayrıca “*camdan evin varsa komşuna taş atma*” sözünü akla getirmektedir.

5. Risâlenin Değerlendirilmesi

Horasan diyarında ulema ve fudala tarafından çokça rağbet gören bu risâlesinde pek çok fayda ve nükteyi dile getirdiği iddiasında olan Musannifek'in bu iddiasının altını pek de doldurmadığı söylenebilir. Müellif, Hasen isimli zâtın birtakım mahfillerde kendisini mübahesede mağlup ettiği söylentisi üzerine kaleme aldığı bu risâlede olayın keyfiyetini açıklayacağını vadetmiştir. Ancak Musannifek, Hasen'in hangi mecliste, hangi konularda kendisini yenilgiye uğrattığı ile ilgili olayın detaylarını vermemiştir.

Müellif risâlesinde pek çok ayet ve kelâm-ı kibara yer vermiş, dedesi Fahreddin er-Râzî'nin *Tefsir-i kebîr*'ine atıf yapmıştır. Ayrıca Hassân b. Sâbit, İmam-ı Azam, Mütenebbi, İbn Sînâ, Nâsır-ı Hüsrev, Hâkânî, Mevlânâ, Sa'dî-i Şîrâzî, Selmân-ı Sâvecî gibi isimlerden alıntılıdığı Arapça-Farsça şiirleri kullanmıştır. Diğer taraftan metinde geçen kaynağını tesbit edemediğimiz bazı şiirlerin, Musannifek'e ait olabileceği düşünülebilir.

Küçük yaşlardan itibaren ilim yolunda olduğunu sürekli kemal, fazilet ve gayret peşinde çok büyük çabalar gösterdiğini, zorlu ve çetin vadilerden geçerek, Horasan, Maverâünnehir, Türkistan, Harezm, Irak ve Herat civarındaki ulema ve fudalanın övgü ile bahsettikleri bir mertebeye ulaştığını söylemiştir.

Âlimliğin sadece cübbe ve sarıkla olamayacağını; büyük zorluklar, gayret ve çaba gerektirdiğini; ayrıca pek çok kiskanç ve hased kimsenin oklarına maruz kalınacağını ifade etmiş, ardından bunların dikkate almamasını, önemsenmemesini salık vermiştir. Kılık, kıyafet, sakal ve cübbeyle süreten kendilerini âlim zanneden, kendi kusurlarını ve rezilliklerini, dış görünüşleriyle kamufle etmeye çalışanların, kendilerini hasen-i kâfûr/hoş kâfûr diye lanse edenlerin aslında içlerinin hasetten karardığını söylemiş ve kinâyeli bir şekilde “Hasen” ismindeki zâta göndermede bulunmuştur. Fazilet ve hüner ehline saldıran şöhret kazanmaya çalışanların yıllarca çabalasalar dahi kendilerine talebe dahi olamayacaklarını sözlerine eklemiştir.

73 Taşkoprîzâde, eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye fi 'ulemâi'd-devleti'l-'Osmâniyye, thk: Ahmed Subhi Furat, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1405/1985), 166:

«وقال: قد رددت عليه في كثير من المواضع ومع ذلك قد فضلتته علي في المنصب»

Şekâik'in Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından 2019 yılında yapılan Türkçe çevirisinde mütercim «فضلتته» ifadesini “faddalτου/üstün tuttum” şeklinde okumuş ve tercümeyi Hasen Çelebi el-Fenârî'nin ağzından: “*Pek çok konuda kendisine reddiyede bulunsam da konum olarak onu hep kendimden üstün tuttum*” şeklinde yapmıştır. bk. Taşkoprîlüzâde Ahmed Efendi, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniye fi ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, Haz. Muhammet Hekimoğlu, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 280. Oysa siyak-sibak açısından ifadenin Mahmud Paşa'ya yönelik olarak “faddalتهu/üstün tuttum” şeklinde okunmasının daha doğru olacağını düşünüyoruz. Ayrıca Mecdî Mehmed Efendi'nin (ö. 999/1591) *Şekâik* tercümesi de bu yöndedir: “*mevâzi' kesirede ben ânın sözlerini edyân-ı sâlîfe gibi nesh edub hâme teraşi-i rudud-i satia-i katia ile sak-i makbuliyetten hak etmişken yine hilâf-ı zâhir üzere ânı benden taşîl ve takdîm ittinuz deyu itiraz eyledi.*” bk. Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku'ş-Şakâik: Tercüme ve Zeyl-i Şakâik-i Numâniyye*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1409/1989), 187.

Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi, no. 1342'de Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, no. 2855'de bulunan *Tuhfe-i Mahmûdi/Tuhfetü'l-vüzerâ* adlı eserin içerisinde bulunan risâle, iki nüshadan hareketle tercüme edilmiştir.

Bir cevap niteliğinde olması ve risâlenin içerisinde "Kâfûr-i hasen" şeklinde kinâyeli bir ifade kullanılmasından hareketle risâleye "*Risâle der cevâbi Hasen/Kâfûr-i hasen*" ismi tarafımızdan verilmiştir.

Müellif, kendisine reddiye için yazdığı bu risâlede Hasen isimli zât ile yaşanan olayın keyfiyetini açıklamamıştır. Soyut, üstü kapalı ve retorik bir dil kullanmıştır. Pek çok şiir ve kelam-ı kibar kullanmıştır.

Saray çevresindeki yoğun eleştiri ve rekabet ortamı, Musannifek'in polemiklere girmekten çekinmeyen yapısı ve sert dili dikkate alındığında, müellifin *Tuhfe-i Mahmûdi/Tuhfetü'l-vüzerâ* adlı eserinde bu risâleye yer vermesi kendisini eleştirenlere ve eleştirecek olanlara bir tür gözdağı olarak da okunabilir.

Teşekkür: Çalışmaya yaptığı katkılardan dolayı Dr. Osman Sacid Arı'ya teşekkür ederiz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Alaeddin Ali b. Muhammed b. Mes'ud el-Bistâmî Musannifek. *Tercüme-i Tuhfe-i Mahmûd-i Muhteşem*. çev. Şabânzâde Mehmed. İstanbul: Hacı Salih Efendi Matbaası, 1285/1868.

Ali b. Mecdüddin eş-Şahrûdî "Musannifek", *Tuhfetü'l-Vüzerâ*. nşr. Mustafa Çiçekler. Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 70, Türkçe Kaynaklar LX, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2004.

Aşıkpaşazâde, Ahmed. *Tevârih-i Âl-i Osman'dan Aşıkpaşazâde Tarihi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332.

Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lugatı Asırlar Boyu Târîhi Seyri İçinde Misallî Büyük Türkçe Sözlük*. redaksiyon: Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006.

Boyalık, M. Taha. "el-Keşşâf Şerh-Haşiye Geleneğinde Tefsir İlminin Mahiyeti Tartışması". *Nazariyat İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırma Dergisi* 4/1 (Ekim 2017), 91-118.

Devletşâh-ı Semerkandî. *Tezkiretü's-şuerâ*. Tahran: Esâtîr, 1382.

Dîvân-ı Hâkânî. tashih: Seyyid Ziyâeddin Seccâdî. Tahran: İntişârât-ı Zevvâr, 1373.

Dîvân-ı Selmân-ı Sâvûcî. tashih: Mensur Muşfik. Tahran: Matbû'ât -ı Safî Ali Şâh, 1336.

Gaffârî-yi Kâşânî Kâdî Ahmed. *Târîh-i Nigârîstân*. tashih ve Mukaddime: Müderris-i Gilânî, Tahran: Çap-ı Ferheng, 1404.

İbn Sina. *Penc Risâle*. Mukaddime, haşiye ve tashih: İhsan Yârşâtr. Hemedân: Dânişgâh-ı Bu Ali Sina, 1383.

- Karaver, Ümit. *Musannifek'e Nisbet Edilen 'Avâmil-i Atik' Şerhi (Tahkik ve Tahlil)*. İstanbul: Kitâbi, 2019.
- Karaver, Ümit. "Şeyh Ali el-Bistâmî'nin (Musannifek) Biyografisi ve Tefsir Alanındaki Çalışmaları". *Osmanlı'da İlm-i Tefsir*. ed: M. Taha Boyalık, Harun Abacı. 69-109. İstanbul: İsar Yayınları, I. Basım, 2019.
- Mecdî Mehmed Efendi. *Hadâiku'ş-Şakâik. Tercüme ve Zeyl-i Şakâik-i Numâniyye*. haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1409/1989.
- Musannifek. Şeyh Ali b. Muhammed eş-Şâhrûdî el-Bistâmî. *el-Muhammediye fi't-tefsir fi'l-Fâtîha (Kitâbü'ş-Şifâ)*. (Müellif Hattı) İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 260, 1b-307a.
- Musannifek. *Hallu'r-rumûz*. (Müellif Hattı) İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 2611, 1b-201b.
- Musannifek. *Hâşiye ale'l-Keşşâf*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 326, 1b-117a.
- Musannifek. *Hâşiye ale'l-Mutavvel*. (Müellif Hattı) Konya: Yazma Eserler Kütüphanesi, Yusuf Ağa, 5531, 1b-419b.
- Musannifek. *Şerhu'l-Hidâye*. (Müellif Hattı) İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 1966, 1b-97a.
- Musannifek, *Tuhfetü'l-vüzerâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2855, 1b-142b.
- Musannifek, *Tuhfetü'l-vüzerâ*. (Müellif Hattı) İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, 1342, 1b-121a.
- Şeyh Behâî Muhammed b. Hüseyin el-Amilî. el-Keşkül. III. Cild. Beyrut: Müessesese el-E'lemî li'l-matbû'ât, 1403.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye fi'ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*. thk: Ahmed Subhi Furat, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1405/1985.
- Taşköprülüzâde, Ahmed Efendi. *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniye fi'ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*. Haz. Muhammet Hekimoğlu, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

